

КООПЕРАЦІЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І МАЙБУТНІ ПЕРСПЕКТИВИ

*КАЛЬЧЕНКО С.В., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ*

Проаналізовано особливості історичного розвитку вітчизняної кооперації та перспектив впливу кооперативного способу господарювання на загальний характер аграрного виробництва за умов адаптації сільського господарства до вимог інформаційного суспільства.

The features of historical development of domestic co-operation and prospects of influence of co-operative method of manage on general character agrarian production are analyzed at the terms of adaptation of agriculture to the requirements of informative society.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процес розвитку вітчизняної аграрної сфери на сучасному етапі характеризується істотними труднощами, причиною яких є дія як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Інтеграція національної економіки в світову господарську систему спричинила посилювання конкурентної боротьби у всіх сегментах ринку продовольчих товарів, як сільськогосподарської сировини, так і продуктів переробки.

Серед основних проблем розвитку вітчизняного аграрного виробництва можна виділити наступні:

1. Безсистемний характер розвитку. У сучасних умовах, коли багатоукладна система вітчизняного аграрного бізнесу ще формується, велика частина сільськогосподарської сировини продовжує створюватися дрібнотоварними господарствами, де виробництво здійснюється з переважанням ручної праці, а результат його використовується переважно для самозабезпечення. Практичні труднощі представників даної категорії господарств при самостійній реалізації власної продукції унаслідок монопольного контролю ринків з боку посередницьких структур позбавляють цих суб'єктів аграрного підприємництва можливості ефективно розвивати власне виробництво.

2. Відсутність належного інформаційного забезпечення розвитку аграрного підприємництва, внаслідок чого представники середнього і малого бізнесу не мають належного кваліфікаційного рівня, який забезпечує ефективне використання ресурсного потенціалу. Слід

зазначити при цьому факт неготовності значної частини сільгоспвиробників до необхідності організації складних маркетингових схем, а також створення різних інтеграційних структур в системі аграрного бізнесу.

3. Нестача матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, унаслідок відносно низького ефекту використання ресурсної бази в порівнянні з іншими видами діяльності. Низькі показники окупності вкладеного капіталу, необхідність значних первісних капітальних вкладень, а також недостатній рівень інфраструктурного забезпечення обумовлює той факт, що інвестиційна привабливість аграрного виробництва в порівнянні з іншими видами підприємницької діяльності істотно відстає.

4. Необхідність адаптації аграрного виробництва до вимог постіндустріального суспільства. Необхідно відзначити, що на сучасному етапі макроекономічних трансформацій у світовій господарській системі продовжується активне формування моделі інформаційного суспільства, для якого, серед іншого, характерне використання інформації як визначального чинника виробництва, а також мобільність при створенні бізнес - співтовариств. Особливо важливе значення в зв'язку з цим має процес формування необхідної інформаційної бази для ведення аграрного підприємництва в сучасних умовах, що передбачає зокрема не тільки наявність знань виробничого характеру, але і здатність використовувати можливості інформаційного простору.

Постіндустріальна модель економічних стосунків передбачає принципово іншу організаційно-управлінську систему, засновану на активній участі менеджменту не лише в питаннях стратегічного планування діяльності фірми, але і в процесі розподілу результатів її господарської діяльності. Даний керівний прошарок, що отримав назву техноструктури, володіє наступними характерними рисами: використання інформації як визначального чинника виробництва; мобільність і здібність до гнучких системних трансформацій управлінських структур; тісний зв'язок учбово-наукової сфери з виробництвом.

Застосування висококваліфікованої праці в аграрному виробництві в сучасних умовах забезпечує не лише більший економічний ефект від використання ресурсного потенціалу, але і сприяє збереженню і розвитку села як соціально-економічної одиниці, оскільки, з одного боку, вимагає відповідних умов організації та оплати

праці, а з іншою передбачає наявність системи підготовки кадрів. Ободві ці умови сприяють скороченню відтоку працездатного сільського населення, а окрім цього позитивно вплинуть на якісне зростання аграрного підприємництва.

Проте в умовах сучасного українського села посилювання конкурентної боротьби між виробниками при моносонному характері ринку привело до подальшого скорочення виробництва сільгосппродукції. Одним із наслідків майнових перетворень в процесі реформування вітчизняного АПК стало скорочення числа сільгоспідприємств, що здійснювали свою діяльність на принципах крупнотоварного виробництва. Відомий консерватизм в організації виробничого процесу і відсутність системи інформаційного забезпечення позбавляє дані фірми можливості швидко трансформувати виробничий механізм, пристосовуючись до умов ринку.

Тому найбільш перспективним напрямом розвитку вітчизняного села є забезпечення консолідації місцевих жителів в мультиспільноті на умовах взаємовигідної співпраці. При цьому слід не обмежуватися досягненням економічних вигод для окремих груп осіб, але забезпечити комфортне співіснування всіх членів спільноти в рамках адміністративно-територіальної одиниці.

У даному аспекті найбільш ефективним способом консолідації сільгоспвиробників на принципах взаємовигідної співпраці є створення кооперативних організацій. Історичний досвід розвитку суспільства свідчить, що люди здавна практикували кооперування з метою взаємодопомоги. Кооператив є особливою формою організації господарської діяльності, оскільки містить в собі практичну можливість ведення бізнесу на умовах рівності прав його учасників. Більш того, забезпечення конкурентоспроможності кооперативних організацій зобов'язало постійно підвищувати професійний і освітній рівень його членів, в першу чергу зайнятих в сфері менеджменту.

Зважаючи на незмінну ротацію членів керівного складу кооперативу, обумовлену специфікою його системи управління, ми можемо говорити про масовий характер інтелектуального розвитку членів кооперативу, що є особливо актуальним в умовах формування в макроекономічній просторі моделі інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що вивченням позитивного соціально-економічного ефекту від впровадження кооперативної форми організації в системі аграрного

бізнесу займалися цілий ряд вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, М. Туган-Барановський бачив в кооперації не лише шлях до створення справедливого суспільства, але і засіб розвитку національної самосвідомості. А.В. Чаянов розглядав кооперативні організації як спосіб захисту інтересів селян, позбавлених необхідної матеріальної бази і що попали внаслідок цього під владу регіональних монополістів. На сучасному етапі ефективність кооперативної моделі господарювання вивчалася в роботах В.В. Зіновчука, О.В. Крисального, М.І. Кісіля, Г.М. Підлесецького, П.Т. Саблука та ін.

Формулювання цілей статті. Проте лишаються недостатньо дослідженими питання оптимізації кооперативного способу господарювання у відповідності до вимог економіки знань. Тому метою статті є вивчення еволюції теорії кооперації як засобу соціально-економічного розвитку сільських територій, зважаючи на специфіку сучасних умов розвитку вітчизняної аграрної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що перші ідеологи кооперативного руху свідомо підкреслювали свою соціальну місію, фіксуючи її у принципах діяльності кооперативів. Зокрема Р. Оуен та його послідовники пропагували такі об'єднання, плануючи використати їх для нагромадження коштів на заснування «поселень єднання і кооперації».

Фрідріх-Вільгельм Райффайзен вважав, що сільська кооперація повинна допомагати сільському господарю перетворитися в ефективного товаровиробника й завдяки цьому звільнитися від повсякденної боротьби за матеріальні блага та очистити душу. У основі кооперативної діяльності, на його думку, має лежати християнська любов до ближнього. Р. Шульце-Деліче вказував, що дотримання правив ведення кооперативної діяльності гарантує підприємливість і відповідальність членів товариства й сприяє, в кінцевому підсумку, формуванню у них сильної волі, наполегливості та витримки [5].

Специфіка формування вітчизняного кооперативного середовища визначалася особливостями нормативно-правового характеру, оскільки тривалий період територія сучасної України була підконтрольна різним державам, правова база яких розрізнялася між собою. У зв'язку з цим розвиток кооперації на Сході і Заході України мав свої схожі і відмінні сторони. Михайло Туган-Барановський розглядав кооператорів як одну із складових соціалістичного суспільства, вбачаючи в кооперації спосіб збереження української

культури. Він вважав, що кооперативи повинні мати національний характер, працювати в інтересах української нації, тому вказував на недопустимість діловодства на неукраїнських мовах. Юліан Павліковський розглядав кооперацію як інструмент національного звільнення через економіку в системі Польської держави, убачивши в кооперативах підтримку хребта нації – українських промисловців і торговців [2], [6].

Значний внесок в розвиток кооперації як Радянської Росії, так і на світовому рівні вніс О.В. Чаянов, що проаналізував практичний досвід організації кооперативів в сфері сільгоспвиробництва. Його бачення майбутнього кооперації було побудоване на результатах досліджень реального положення селянства в умовах монопольного диктату з боку дрібних крамарів і гострої необхідності координації дій між малоземельними селянами, що відчували дефіцит засобів виробництва. Сформульована Чаяновим теорія «сімейно-трудового господарства», особливості його економічної діяльності продовжує залишатися актуальною на сьогоднішньому етапі розвитку вітчизняної аграрної сфери.

Узагальнюючи в 1925-1927 р. досвід аграрного розвитку західних країн і передреволюційної Росії, Чаянов охарактеризував два перспективних типи можливої еволюції сільського господарства як складової системи народного господарства:

— американський фермерський шлях капіталізму в землеробстві й охоплення фінансовим капіталом кооперативної системи організованих фермерів із впровадженням в систему фермерських господарств усякого роду капіталістичних допоміжних підприємств (переробка, елеватори, холодильники й ін.);

— шлях «кооперативної колективізації» і перетворення сільськогосподарської кооперації з «простого знаряддя захисту дрібних виробників» в «одне з головних складових соціалістичної системи господарства». Цей шлях Чаянов рекомендував як єдино можливий в радянському селі для запобігання «фермерського переродження» і для поступового залучення кожної із селянських господарств в загальне русло планової економіки [7].

Створення системи кооперативних об'єднань актуальне не лише для малих форм аграрного бізнесу, але і для всіх видів сільгоспідприємств, особливо в умовах формування в Україні системи інформаційного суспільства, яка базується на активному використанні інформаційного капіталу і передбачає вільний обмін

даними між учасниками господарських процесів. Ліквідація стихійності у формуванні попиту на товар, зниження ризиків при здійсненні виробничо-фінансової діяльності, - все це і багато що інше здатні здійснювати кооперативи і кооперативні об'єднання.

Однією з сучасних особливостей крупнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції є те, що в структурі каналів реалізації продаж сільгоспсировини безпосередньо населенню займає незначне місце. Мережі регіональних гіпермаркетів використовують переважно власну централізовану систему постачання товарів, оскільки місцеві виробники не здатні забезпечувати потреби магазинів у необхідному обсязі.

Оскільки дані мережі позбавлені можливості швидко реагувати на сезонні коливання попиту та рівня цін на свіжу сільськогосподарську продукцію, то переважна більшість даного товару на ринках міст реалізується саме дрібними посередниками. Цей сегмент ринку є найбільш прийнятним для господарської діяльності сімейно-трудових господарств, які мають на меті розвиток власного бізнесу.

В даному аспекті досить перспективним є створення неформальних об'єднань на базі сільських громад, діяльність яких направлена на виконання соціально-економічних функцій, зокрема дрібнооптовий продаж сільгосппродукції міському населенню безпосередньо, оминаючи посередників.

Однією з особливостей діяльності даного типу господарюючих суб'єктів є відсутність належного обсягу ресурсів для здійснення господарської діяльності згідно принципів товарного виробництва. При цьому слід відмітити не тільки факт нестачі засобів виробництва, а й відсутність практичних навиків у веденні подібного бізнесу. Дрібні одноосібні господарства самотужки не здатні вийти на ринок в якості повноцінних учасників, а організувати взаємовигідну співпрацю на принципах кооперації заважає нестача професійних знань та взаємна недовіра.

Тобто заходи по здобуттю навиків в сфері економічних відносин малих форм господарювання сприятиме пошкваленню консолідації сільгоспвиробників на принципах взаємовигідної співпраці, що в свою чергу, прискорить розвиток даних утворень, збільшуючи кількість їхніх членів. Створення системи виробничих і обслуговуючих кооперативів на базі сільських територій дозволить не лише підвищити рівень доходів представників аграрного

підприємництва, але також забезпечити збереження українського села як специфічної соціально-економічної спільності. Особливу роль при цьому повинні зіграти учбово-наукові центри, завданням яких є підготовка фахівців для ведення підприємницької діяльності в аграрному секторі на принципах постіндустріального суспільства.

Велике значення в даному випадку має європейський досвід кооперативного будівництва. Досліджуючи систему кооперації в країнах Європи, А.О. Пантелеймоненко зокрема вказує на позитивний ефект від діяльності енергетичних кооперативів, а також кооперативних організацій, що займаються здійсненням послуг консультативного характеру. Він відмічає, що такі послуги як супутні традиційно надаються кооперативними банками, споживчими, сільськогосподарськими та іншими кооперативами. Проте, у європейській практиці непоодинокі випадки функціонування спеціалізованих кооперативів для консультування. Багато з них здійснюють не тільки надання необхідної разової інформації своїм членам, а й забезпечують належний супровід їхнього приватного бізнесу [4].

Слід зазначити, що з метою підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів 3 червня 2009 року Кабінетом міністрів України було прийнято постанову про затвердження відповідної Державної цільової програми. Метою Програми є вдосконалення правових, соціально-економічних і організаційних умов для створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, формування їх інфраструктури, зняття перешкод на шляху до організованого аграрного ринку особистим селянським, фермерським господарствам і фізичним особам - сільськогосподарським товаровиробникам, підвищення рівня добробуту і зайнятості сільського населення.

Для впровадження рекомендується надання державної підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що забезпечуватиме просування сільськогосподарської продукції особистих селянських, фермерських господарств і фізичних осіб - сільськогосподарських товаровиробників на організований аграрний ринок за стабільними цінами, сприятиме в цілому реалізації потенціалу аграрного сектора економіки і підвищенню його конкурентоспроможності.

Завданнями Програми є: удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує діяльність сільськогосподарських обслуговуючих

кооперативів, надання організаційної підтримки створенню сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, поліпшення матеріально-технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [1].

Висновки. Сьогоднішній етап розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва характеризується низкою проблем, які викликані необхідністю адаптації системи аграрного підприємництва до вимог нової економічної моделі, яка базується на активному застосуванні наукомістких технологій та використанні інформації як основного фактору, що визначає рівень розвитку фірми та напрям її подальшої діяльності.

Важливим в цьому зв'язку є формування в системі аграрного підприємництва техноструктури як особливої спільноти, що динамічно розвивається та здатна ефективно обробляти інформацію і створювати нові знання. Одним із шляхів досягнення мети є відтворення на базі сільських територій системи інтеграційних утворень, зокрема виробничих та обслуговуючих кооперативів. Становлення кооперації в Україні тривалий час уповільнювалося причинами як суто економічного, так і адміністративного характеру. На сьогоднішньому етапі розвитку аграрного підприємництва кооперативний спосіб інтеграції сільгоспвиробників є найбільш перспективним в двох аспектах: створення обслуговуючих кооперативів на базі крупнотоварних виробничих одиниць, коли досягнення поставлених завдань стимулюватиме формування техноструктури, яка забезпечуватиме ефективніше використання ресурсного потенціалу.

В той же час великі перспективи має консолідація дрібних господарств з метою досягнення як економічного, так і соціального ефекту. Процес кооперації в даному сегменті аграрного підприємництва стимулюватиме зниження долі натурального виробництва, сприятиме тим самим підвищенню як обсягу доходів селян, так і рівня забезпечення населення продовольством. Необхідно відмітити, що прийнята державна програма ставить собі на меті оптимізацію існуючої нормативно-правової бази, надання організаційної підтримки створенню сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, удосконалення матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Література.

1. Державна цільова економічна програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року. – Режим доступу <http://ovv.com.ua/articles/1439-pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-tsilovoyi-ekonomich>

2. Гаєцька-Колотило Я.З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсове право. – Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України. – Київ, 2003. Режим доступу <http://studrada.com.ua/node/10330>

3. Кооперативне право. / За ред. В.І. Семчика. – К.: Ін Юре. – 1998. – 336с.

4. Перспективність використання досвіду кооперативних організацій сфери послуг в українській практиці /А. О. Пантелеймоненко // Українська кооперація. – 2011. - №4. – Режим доступу <http://www.ukrcoor-journal.com.ua/num/pantelejmonenko.htm>

5. Основи кооперації. /С.Г. Бабенко, С.Д. Гелей, Я.А. Гончарук, Р.Я. Пастушенко. – К.: Знання, 2004. – 470с.

6. Туган-Барановський М.І. Соціалізм як позитивне учення. – Режим доступу http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn.pl?type=ru&links

7. Чайнов А.В. Крестьянское хозяйство. – М.: Экономика, 1989. – 492с. – (Эконом. наследие).